

УДК 81'44

Кодубовська О.О., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

**ОДИНИЦІ ІЗ СЕМОЮ 'ТИП ПОСЕЛЕННЯ ЗА РОЗМІРОМ'
У СКЛАДІ ЛСГ "НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ"
(на матеріалі західногерманських та східнослов'янських мов)**

Стаття присвячена зіставному аналізу семи 'тип поселення за розміром' у конститuentів ЛСГ 'населений пункт' у західногерманських та східнослов'янських мовах; виділяються аломорфні та ізоморфні риси зазначеного ЛСГ; аналізується семна структура конститuentів.

***Ключові слова:** ЛСГ, сема, аломорфізм, ізоморфізм.*

Аналіз мови як структурного і системного утворення залишається **актуальним** і сьогодні, про що свідчать розвідки у галузі лексичної семантики, де одним із центральних напрямків є розробка питань, пов'язаних із систематизацією лексики [Апресян 1995]. Семантичний опис лексики окремих мов має на меті

класифікувати та типізувати значення лексичних одиниць [Кронгауз 2001, 126; Покровський 1959, 82].

Залучення поняття ЛСГ як системного угруповання, об'єданого базовим семантичним компонентом, дозволяє здійснити системний опис семантики слів та відтворити фрагмент мовної картини світу певної лінгвокультурної спільноти. Вивчення відносин між членами ЛСГ і між різними ЛСГ дає уявлення не лише про системні зв'язки між словами, а й про лексико-семантичну систему мови в цілому [Шмелев 1973, 146].

Сучасні розвідки у галузі лексичної семантики спрямовані на дослідження окремих ЛСГ на матеріалі української [Сорочан 2005, 33-36], російської [Антонова 2009, 8-15], німецької мови в синхронії [Агапій 1998, 62] та діахронії [Козак 2004, 137-143], англійської мови [Строченко 2006, 156-159].

У нашій роботі ми дотримуємось точки зору, що ЛСГ утворюється словами однієї частини мови і об'єднується одним ідентифікатором – словом або стійким словосполученням, значення якого повністю входить у значення інших слів групи і яке може замінити інші слова в деяких контекстах. Можливість виділення у мовах, що зіставляються, ЛСГ 'населений пункт' ґрунтується на таких принципах: його співвіднесеності із конкретним фрагментом людської дійсності, а саме формою організації спільного проживання групи осіб на певній території, що має такі додаткові характеристики, як розмір, тип поселення, національний характер, межі, призначення, тип жителів, заняття жителів; наявності у окремих лексем мов, що зіставляються, семантичної структури, що включає архісему 'населений пункт'. Поняття 'населений пункт' у мовах, що аналізуються, відображується у конкретних семемах. Структура семеми поєднує архісему, під якою розуміють інтегральну, спільну для всіх семем ЛСГ сему, та диференційні семи або конкретизатори, які позначають наявність певних додаткових / факультативних ознак у семемі, що називає певні ознаки населеного пункту.

Семний аналіз конститuentів ЛСГ 'населений пункт' у мовах, що зіставляються, дозволяє виділити сему 'розмір' у структурі семем, що є ізоморфною рисою. Компонентний аналіз семем показує, що зазначена сема в українській мові актуалізується у лексемах ЛСГ за допомогою антонімічних однокореневих прикметників *великий* – *невеликий*. Використання прикметника *великий* для актуалізації семи 'розмір' знаходимо у таких лексемах: *місто* – *великий населений*

пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр [Бусел 2005, 679]; у другому значенні лексеми слобода – велике село, селище [Бусел 2005, 1344]; лексема станція актуалізує сему лише у третьому значенні велике козаче село з церквою та декількома хуторами довкола нього [Бусел 2005, 1384].

Актуалізація семи ‘розмір’ за допомогою прикметника невеликий відбувається у таких лексемах: виселок– невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей з іншої місцевості або іншого населеного пункту, а також поселення людей на новому місці [Бусел 2005, 150]; присілок – невелике село, розташоване поблизу більшого, або частина великого села [Бусел 2005, 1130]; хутір – невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей із сіл, козачих станиць тощо; виселок [Бусел 2005, 1576]; наступна лексема актуалізує названу сему лише у своєму другому значенні скит – старообрядницький монастир або невелике поселення монастирського типу в безлюдній місцевості [Бусел 2005, 1330].

У російській мові сема ‘розмір’ актуалізується за допомогою двох антонімічних рядів прикметників маленький – небольшой – большой; однودворный – многодворный; та прикметника крупный.

Так, сема ‘розмір’ за допомогою прикметника маленький актуалізується у лексемі городишко (маленький захолустный город [Ушаков]). Використання прикметника небольшой знаходимо у таких лексемах: весь у другому значенні (название небольшого сельского поселения у славян [Первый толковый БЭС]); виселок (небольшой поселок на новом месте, выделившийся из другого селения [Ожегов 1995, 115]); деревня (небольшое крестьянское селение [Ушаков]); деревушка (небольшая деревня [Ушаков]); посад у другому значенні (в Российской империи небольшой поселок городского типа [Первый толковый БЭС]); посёлок (небольшое поселение городского типа [Ефремова]); починок у другому значенні (выселок, небольшой новый поселок [Ушаков]); скит (небольшой поселок монастырского типа, устраивавшийся в глухих местностях бжежавшими от преследования старообрядцев (дореволюц.) [Ушаков]); хутор – небольшое селение на юге России [Ефремова]. Прикметник большой актуалізує сему ‘розмір’ у лексемах: местечко – большое селение, поселок (обычно на Украине, в Белоруссии и в пограничных с ними областях) [Ефремова]; село – большое крестьянское селение, обычно хозяйственный и административный центр для близлежащих деревень [Ушаков]; большое крестьянское селение (в настоящее

время – административный центр сельского района) [Ожегов 1995, 699]; *большое крестьянское селение, обычно хозяйственный и административный центр для близлежащих более мелких населенных пунктов* [Ефремова]; *слобода – большое село с некрепостным населением (истор.)* [Ушаков]; *станция – большое селение в казачьих областях* [Ефремова; Ушаков]. За допомогою прикметника *крупный* сема ‘розмір’ актуалізується у лексемі *город* (*крупный населённый пункт, являющийся административным, промышленным, торговым и культурным центром района, области, округа и т.п.* [Ефремова]; *крупный населённый пункт, административный, торговый, промышленный и культурный центр* [Ожегов 1995, 136]; *крупный населённый пункт, управляемый по особому положению, административный, промышленный и торговый центр* [Ушаков]).

Актуалізація семи ‘розмір’ за допомогою антонімічного ряду прикметників *одноворный – многоворный* простежується у лексемах: *выселок – крестьянский поселок на новом месте, выделившийся в порядке землеустройства из многодворного селения* [Ушаков]; *хутор – сельское поселение (одноворное, позднее многодворное) при освоении новых земель* [Первый толковый БЭС].

У білоруській мові ‘розмір’ населеного пункту визначається за допомогою прикметника *буйны* та опозиції *вялікай – невялікай*. Наприклад, *горад – буйны населены пункт, адміністрацыйны, прамысловы, гандлёвы і культурны цэнтр* [Атраховіч]. Семантичну ознаку *вялікай* актуалізують такі лексеми: *станіца – вялікае казацкае сяло на Доне, Кубані і ў некаторых іншых абласцях* [Баханькоу 2006, 342]; *сяло – вялікая вёска, гаспадарчы і адміністрацыйны цэнтр для навакольных паселішчаў; у дарэвалюцыйнай Расіі – паселішча з царквой* [Атраховіч]. Лише у другому значенні актуалізується ознака у лексемі *слабада – вялікае гандлёвае ці прамысловае сяло, пасёлак* [Атраховіч]. Названі нижче лексеми актуалізують семантичну ознаку *невялікай*: *вёсачка – невялікая вёска; выселкі – невялікае паселішча, якое ўзнікла на новым месцы ў выніку перасялення з іншых населеных пунктаў; гарадок – невялікі горад; сяльцо – невялікае сяло*.

Таким чином, актуалізація семи ‘розмір’ у східнослов’янських мовах є ізоморфною рисою. Спостерігається ізоморфізм і у використанні якісних прикметників, які утворюють антонімічні ряди. Аломорфізм полягає у кількісному параметрі вираження

семантичної ознаки 'розмір'. Так, ознаку реалізують два прикметники в українській мові, три прикметники – у білоруській та шість, з яких чотири якісних, у російській мовах. Аломорфним є вживання опозиції прикметників *однодворный* – *многодворный*, у якій протиставлення основане на кількості садиб, що входять до складу населеного пункту.

В англійській мові сема 'розмір' актуалізується у конститuentів ЛСГ за допомогою опозиції прикметників *small* – *large*. Наприклад, актуалізацію названої семи за допомогою прикметника *small* простежуємо у таких лексемах: *country* – *districts and small settlements outside large urban areas or the capital* [Oxford Dictionary 1997, 133]; *hamlet* – *a small village* [Merriam-Webster; Collins Dictionary 1993, 654]; *a small village, usually without a church* [Cambridge Dictionaries]; *a small settlement, generally one smaller than a village, and strictly (in Britain) one without a church* [Oxford Dictionary 1997, 266]; *outpost* – *a small settlement in a distant part of the country or in a foreign country, which is used for military or trading purposes* [Collins Dictionary 1993, 1022]; *settlement* – *a small village* [Merriam-Webster]; *township* – *Australian /NZ a small town* [Oxford Dictionary 1997, 658]. Прикметник *large* актуалізує семантичну ознаку 'розмір' у лексемах: *borough* – *a town, or part of a large city, that is responsible for managing its own schools, hospitals, roads etc.* [The Longman Dictionary]; *city* – *a large important town* [The Longman Dictionary]; *town* – *centre of population larger than a village, esp. one that has not been created a city* [Хорнби 1983, 693]; *suburb* – *an area on the edge of a large town or city where people who work in the town or city often live* [Cambridge Dictionaries]. Як бачимо з прикладів, особливістю англійської мови є використання якісного прикметників *small* – *large* у вищому ступені порівняння (*smaller* – *larger*) та порівняння визначеного населеного пункту з іншим для актуалізації семи 'розмір'. При цьому, ми робимо висновок, що населений пункт, з яким відбувається порівняння у словниковій дефініції, виступає як еталон розміру.

У німецькій мові сема 'розмір' актуалізується у лексемах ЛСГ за допомогою опозиції прикметників *klein* – *groß*. Використання прикметника *klein* знаходимо для актуалізації семи у таких лексемах: *ansiedlung* у другому значенні (*die*; -, *-en*: *Niederlassung, kleine Siedlung, Einzelgehof*) [Duden 2006, 123]; *dorf* (*das*; *-(e)s, Dörfer: landliche Ortschaft, kleinere Siedlung mit oft bauerlichem Charakter*) [Duden 2006, 359]; *dörfchen* (*(n. 14) kleines Dorf*) [Wahrig 2002, 357]; *kaff* (*das*; [*abgelegene*] *kleine, langweilige Ortschaft; Nest*

[Duden 2006, 797]); *krähwinkel* ((n.; – od. -s; unz.; fig.; umg.) *spießbürgerl. Kleinstadt* [Wahrig Deutsches Wörterbuch 2002, 787]); *landgemeinde* (die: *kleinere Ortschaft mit ländlichem, dorfllichem Charakter* [Duden 2006, 924]); *nest* у третьому значенні ((*umgangssprachlich abwertend*) *kleiner, abgelegener Ort* [Duden 2006, 1071]); *ortshaft* (die; -, -en (zu Ort): *kleinere Gemeinde* [Duden 2006, 1108]); *städtchen* ((n. 14) *kleine Stadt* [Wahrig 2002, 1215]); *weiler* ((m. 3) *kleine eigene Gemeinde bildendes, nur aus einigen Gehöften bestehendes Dorf* [Wahrig 2002, 1420]).

Актуалізація семи 'розмір' за допомогою прикметника має місце у лексемах: *stadt* (die; -, *Städte: größere, dicht geschlossen Siedlung, die mit bestimmten Rechten ausgestattet ist u. den verwaltungsmaßigen, wirtschaftlichen u. kulturellen Mittelpunkt eines Gebietes darstellt; große Ansammlung von Hausern (u. öffentlichen Gebäuden), in der viele Menschen in einer Verwaltungseinheit leben* [Duden 2006, 1448]); ((f. 7 u.) (i. w. S.) *größere, geschlossene, vom Dorf durch bestimmte Rechte unterschiedene Wohnsiedlung* [Wahrig 2002, 1215]); *weltstadt* (die; *Großstadt, besonders Millionestadt, mit internationalem Flair* [Duden 2006, 1728]). Як бачимо з прикладів, особливою рисою німецької мови є наявність у словниковій дефініції лексеми *weltstadt* складного іменника *Großstadt*, одна з основ якого актуалізує ознаку 'великий'.

Семема *flecken* актуалізує сему 'розмір' за допомогою обох прикметників: у першому значенні використовує прикметник *groß* (der; -s, -: *größeres Dorf mit einzelnen städtischen Rechten* [Duden 2006, 515]), а в другому *klein* (*kleine Ortschaft, Dorf* [Duden 2006, 515]).

Таким чином, актуалізація семи 'розмір' у західногерманських мовах має певні ізоморфні риси, що полягають у використанні антонімічних якісних прикметників. Аломорфним є використання в англійській мові для актуалізації семи 'розмір' зазначених прикметників у формі порівняльного ступеня та порівняння у словниковій дефініції населеного пункту, що визначається, з іншим, еталонним за розміром, населеним пунктом. Аломорфізм полягає в наявності в німецькій мові лексеми (*flecken*), яка у різних значеннях актуалізує сему 'розмір' за допомогою обох антонімічних прикметників, що не є характерним для англійської мови, та використанні у словниковій дефініції лексеми складного іменника, одна з основ якого актуалізує сему 'розмір'.

Зіставний аналіз східнослов'янських та західногерманських мов дозволяє виділити ізоморфні та аломорфні риси актуалізації семи 'розмір' у структурі семем ЛСГ 'населений пункт'. Ізоморфною є наявність в усіх мовах, що зіставляються, названої семи та

використання рядів якісних прикметників, що утворюють антонімічні пари чи ряди. Аломорфізм простежується у кількісній характеристиці останніх. Так, по два прикметники для актуалізації 'розмір' використовується в українській (*великий – невеликий*), англійській (*small – large*) та німецькій мовах (*klein – groß*), у білоруській мові – три прикметники (*буйны; вялікай – невялікай*), у російській мові чотири (*маленький – небольшой – большой; крупный*). Лише в російській мові прикметники, які актуалізують сему 'розмір' утворюють тріаду. Крім того, у російській мові вживаються два відносних прикметники, що також утворюють антонімічну пару (*одноворный – многоворный*).

Якісні відмінності актуалізації семи 'розмір' у мовах, що зіставляються, включають використання прикметників у формі вищого ступеня порівняння у словникових дефініціях лексем та порівняння з іншим населеним пунктом в англійській мові, актуалізацію антонімічної опозиції *klein – groß* у різних семемах однієї лексеми та наявність прикметника *groß* у словниковій дефініції лексеми *weltstadt* як однієї з основ складного слова в німецькій мові.

Подальшу перспективу нашої розвідки ми вбачаємо у зіставному аналізі інших сем у конститuentів ЛСГ 'населений пункт' у східнослов'янських та західногерманських мовах з метою виявлення ізоморфних та аломорфних рис їх семної структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Агапій А. П.* Семантичні характеристики ЛСГ дієслів мовлення у сучасній німецькій мові / Агапій А. П. // Науковий вісник: – Чернівці : ЧДУ. – 1998. – Вип. 41. – С. 61 – 64.
2. *Антонова С.* Семантическое пространство глагола говорит в русской языковой картине мира : вертикальное поле и лексико-семантическая группа / Антонова С. // Наукові записки. – Випуск 81 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство) : У 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 8-15.
3. *Апресян Ю. Д.* Лексическая семантика : Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян // Избранные труды. Том I. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 410 с.
4. *Атраховіч К. К.* Тлумачальны слоўнік беларускай мовы [Електронний ресурс] / К.К Атраховіч. – Режим доступу до словн. : <http://www.baravik.org/topic/194>
5. *Баханькоу А. Я.* Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / А.Я. Баханькоу, І.М Гайдукевіч, П.П. Шуба. – Мн. : Парадокс, 2006. – 414с.
6. *Бусел В. Т.* Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.

7. *Ефремова Т. Ф.* Современный толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / Т.Ф. Ефремова. – Режим доступа до словн. : <http://www.slovopedia.com/15/192-0.html>
8. *Козак Н. І.* Інвентаризація ЛСГ слів, що належать до 'рослинного світу' в німецькій мові та частота їх вживання в див., свн., нвн. текстах (діахронічне дослідження) / Козак Н.І. // Мова і культура – Вип. 8. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 137-143
9. *Кронгауз М. А.* Семантика : Учебник для вузов / М.А. Кронгауз. – М. : Рос. гуманит. ун-т, 2001. – 399 с.
10. *Ожегов С. И.* Толковый словарь русского языка : 80000 слов фразеологических выражений / Рос. АН, Ин-т рус. яз., Рос. фонд культуры / Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. – 2-е испр. и доп. – М. : АЗЪ, 1995. – 928 с.
11. Первый толковый БЭС. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа до словн. : <http://www.slovopedia.com/2/213/273969.html>
12. *Покровский М. М.* Семасиологические исследования в области древних языков / М.М. Покровский // Избр. работы по языкознанию. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – С. 80-94.
13. *Сорочан О. В.* Семантичні перетворення відад'єктивних дієслів у тексті / Сорочан О.В. // Лінгвістичні дослідження : Зб.наук.пр./ За заг.ред.проф. Л.А.Лисиченко. – Харків, 2005. – Вип.17. – С.33-36.
14. *Строченко Л. В.* Лексико-семантичне поле "коштовне каміння" в англійській мові (словотвірний аспект) / Строченко Л.В. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Серия "Филология". – Т. 19 (58). – №4. – Симферополь, 2006. – С. 156-159
15. *Ушаков Д. Н.* Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / Д.Н. Ушаков. – Режим доступа до словн. : <http://www.slovopedia.com/3/192-0.html>
16. *Хорнби А. С.* Учебный словарь современного английского языка: Спец. изд. для СССР / А.С. Хорнби при участии Кристины Руз. – М. : Просвещение, 1983. – XII, 769с.
17. *Шмелев Д. Н.* Проблемы семантического анализа лексики. / Д.Н. Шмелев. –М. : Наука, 1973. – 176 с.
18. Cambridge Dictionaries [Электронный ресурс]. – Режим доступа до словн. : <http://dictionary.cambridge.org>
19. Collins Cobuild English language dictionary / Ed. by J. Sinclair. – London ; Glasgow ; Collins, 1987. – 1703 p.
20. Duden Deutsches Universalwörterbuch / hrsg. u. bearb. vom Wiss. Rat u.d. Mitarb.d. Dudenred. unter Leitung von Günter Drosdowski. – 2., völlig neu bearb. u. stark. erw. Aufl. – Mannheim; Wien; Zürich : Dudenverl, 1989. – 1816 s.

21. Merriam-Webster [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словн. : <http://www.merriam-webster.com/dictionary>
22. Oxford Advanced Learner's Dictionary : Of Current English / Ed. By Sally Wehmeier. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – 1780 p.
23. The Longman Dictionary of Contemporary English Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словн. : <http://www.ldoceonline.com/dictionary>
24. Wahrig Deutsches Wörterbuch, Mit einem "Lexikon der deutschen Sprachlehre". – Bertelsmann Lexikon Verlag, 2002. – 1452.

Стаття надійшла до редакції 17.10.13.

Кодубовская О.А., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

**ЕДИНИЦЫ С СЕМОЙ 'ТИП ПОСЕЛЕНИЯ ПО РАЗМЕРУ' В
СОСТАВЕ ЛСГ "НАСЕЛЕННЫЙ ПУНКТ" (НА МАТЕРИАЛЕ
ЗАПАДНОГЕРМАНСКИХ И ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ)**

Статья посвящена анализу семы 'тип поселения за размером' у конститuentов ЛСГ 'населенный пункт' в западногерманских и восточнославянских языках; выделяются алломорфные и изоморфные черты ЛСГ; анализируется семная структура конститuentов.

Ключевые слова: ЛСГ, сема, алломорфизм, изоморфизм.

Kodubowska O.O., post-graduate student,
Institute of Philology Taras Shevchenko Kyiv National University

**UNITS WITH THE SEME 'SETTLEMENT TYPE ACCORDING
TO ITS SIZE' IN THE LSG "INHABITED LOCATION" (ON THE
MATERIAL OF THE WEST-GERMANIC AND EAST-SLAVIC
LANGUAGES)**

The article deals with the analysis of the seme 'settlement type according to its size' with the constituents of lexical-semantic group 'inhabited location' in West Germanic and East Slavic languages; allomorphic and isomorphic features of the above LSG are singled out; the semantic structure of the constituents is analyzed.

Key words: LSG, seme, allomorphizm, isomorphizm.